

Ғ. Майкотова, Е. Әбдіраман, Т. Орнықбай

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
E-mail: maykotova.galyiya@gmail.com, ermahanshaihy@mail.ru, toooqa.bei@bk.ru

Қазақстандағы экологиялық журналистиканың даму ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақала журналистиканың жаңа әрі тың саласы саналатын экологиялық БАҚ-тың қалыптасу және даму мәселелерін зерттеуге арналған. Зерттеудің өзектілігі – адамзаттың экологияға терең көзқарасы мен мәдениетін қалыптастырудағы БАҚ-тың алатын орнын нақтылау әрі бағамдау. Сондай-ақ экологиялық проблемалардың пайда болу себептері мен оның алғышарттарын айқындайтын шығармашылық сипатқа көңіл бөлу.

Зерттеудің мақсаты – экологиялық журналистиканың даму және қалыптасу кезеңдерін хронологиялық жылдар бойынша талдай отырып, қазіргі отандық және шетелдік БАҚ-тағы салыстырмалы деректер мен дәйектерді зерделеу. Осы орайда, ғылыми мақалада оны хронологиялық тұрғыда көрсетіп қана қоймай, оған қатысты проблемалардың себептерін ашуға басты назар аударылады.

«Экология» ұғымы терминінің мазмұндық сипаты өте ауқымды және кең. Зерттеу мақалада экология мен журналистиканы сабақтастыра отырып, ғалым-теоретиктер мен журналистердің ғылыми тұжырымдарына сараптама жасалады. Онда тек отандық журналистика саласының ғалымдары ғана емес, сонымен бірге алыс-жақын шетелдерде қызмет ететін майталмандардың ғылыми еңбектері де зерттеу объектісі болады.

Зерттеудің ғылыми тұжырымы – экологиялық журналистиканың нақты ғылымдардағы көрінісін қалыптастырып, олардың арасындағы байланысты қамтамасыз ету, қоғамдық ортадағы проблемалық тұстарын ашуға тырысу. Бұл әдістер салалық журналистиканың теориялық маңызын айқындап, оның әлеуметтік-қоғамдық, саяси-мазмұндық ерекшеліктерінің қалыптасуына да барынша мүмкіндік береді.

Осыған орай зерттеу мақалада экологиялық журналистиканың өткені мен бүгіні ғана қамтылып қоймай, оны ғылыми талдаудың жаңашылдық сипаты мен ерекшеліктері де қарастырылады.

Түйін сөздер: экологиялық журналистика, Арал қасіреті, Семей полигоны, экологиялық мәдениет, қоршаған ортаны қорғау, жаһандық жылыну, GEO.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2023-144-3-103-121>

Кіріспе. ХХІ ғасырдың басынан әлемдегі қоршаған ортаның жағдайы күрделі екені белгілі бола бастады. Қазіргі таңда жыл сайынғы экологиялық ахуалдың нашарлауы әлем елдерін де алаңдатып отыр. Оған бүгінгі таңда адамзаттың табиғатты дұрыс күтіп, баптамауы және есепсіз әртүрлі ғылыми жаңалықтар мен тәжірибелер жасау салдарынан туындаған мәселелер бүгінгі күні адамзатқа қауіп төндіре түсті. Алайда тек қолдан жасаған әртүрлі апаттардан бөлек, табиғи болатын апаттарды ескерсек, Табиғат-ананың да өзінің ерекше көзқарасымен қоса, қоғамның да тарапынан көптеген сұрақтар туары хақ. Қоғам өкілдері қоршаған орта туралы, оның қандай қасиеттері мен болмысы бар, оған қандай факторлар әсер ететіндігін білуі тиіс. Осы орайда халықты дұрыс ақпаратпен қамтамасыз

етіп, түсіндіру жұмыстарын жүргізу журналистиканың жаңа саласының пайда болуына алып келді.

Экологиялық журналистика тек бір саланың ғана емес, бірнеше саланың бірігуінен туындаған журналистиканың түрі. Атап айтқанда, ол журналистика мен экологияны бір арнаға тоғыстыратын нысан ретінде сипатталады. «Экология» терминін ғылымға ең алғаш рет 1866 жылы неміс эволюционисті Эрнест Геккель енгізген еді. Оның тұржырымы бойынша грекше «эйкос, яки ойкос» – «үй», «логос» – ғылым, білім деп түсіндірілген. Демек, экология бұл үй туралы ғылым, Геккель бұл терминді үйдің ішіндегі тірі организмдермен, қоршаған ортамен өзара әрекеттесу деп түсіндіреді.

Қазір журналистика саласының экологиялық бағыты жөнінде жазылған ғылыми еңбектердің аздығын ескере отырып, оның қаншалықты деңгейде бір ізділікке қойылып, зерттелгенін айқындау маңызды болып отыр. Журналист шығармашылығының сапалы әрі оқырманға қолжетімді болуы халықты қоршаған ортаны қорғау мәселелерінде ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы экологиялық мәдениеттің де қалыптасуына ықпал етері сөзсіз. Мәдениет экологиясы терминін ең алғаш рет айналымға енгізген Д.Х. Лихачевтің пікірлеріне сәйкес, этникалық және рухани құндылықтарды ашатын экологиялық мәдениет мәселелері ғылымдар арасында жан-жақты зерттелді. Ғалымның пікірінше, экологиялық дағдарысты тудырып тұратын тек сыртқы ортаның ластануы ғана емес, сонымен қатар адамның ішкі әлемінің, мәдениетінің, санасының ластануы да экологиялық қауіптің бірін құрайды.

Қазақстандағы экологиялық ғылыми зерттеулер ретінде Ұ. Асқарованың «Экология және қоршаған ортаны қорғау» (2004), А. Бродскийдің «Жалпы экологияның қысқаша курсы» (1998), А. Баешовтың «Экология және таза су проблемалары» (2003), Ә. Бейсенованың «Экология» (2001) атты еңбектерін атап өтуге болады [1].

Зерттеуші Ұ. Асқарованың мәліметтеріне сүйенсек, ғалымдар экология ғылымын әр түрлі түсініп, оның мәні мен мағынасына өзінше баға беруге тырысады. Кейбір ғалымдар экология ғылымын жаңа сала деп тұжырымдайды. Неміс ғалымы Эрнест Геккельдің пайымдауынша, ХХІ ғасырдың экологиялық проблемалары қатыспайтын ғылым саласы жоқ. Сондықтан да экология ғылымын ғылымдардың ғылымы деп атауға болады. Қазақ халқы ежелден-ақ табиғат болмысына ерекше көңіл бөліп, оны бүкіл тіршіліктің даму жүйесінің көзіне айналдырған. Мәселен, көшпелі өмір жағдайын кеше отырып, табиғатты аялауды, оны қорғаудың тамаша үлгілерін қалыптастырған. Болашақ ұрпақтың бойына табиғатпен етене байланысу қажеттігін сіңіре білген [2].

Қазіргі дүниежүзілік ғылыми-технологиялық алға жылжудың нәтижесінде адам әрекеті табиғаттағы тепе-теңдікті бұзып, ғаламдық экологиялық проблемалар тудырып отыр. Табиғаттың байлығын ысырап етіп, қажеттілігімізге қарай жаратудың орнына, оған орасан зор қауіп тудыратын, ядролық, биологиялық қаруларды сынау, аңдар мен құстарды үздіксіз жою экологиялық апаттарға ұшырату үстінде.

Мысалы, Солтүстік Қазақстан жерінің құнарлы бөлігі 25-30% жарамсызданған, Павлодардағы ірі өндіріс орындары экологияға көлемді залал тудырған. Батыс Қазақстандағы мұнай-газ өнеркәсібі 2,5 млн. га жуық жайылымды деградацияға ұшыратып, 3 млн. га жерді ластаған. Семейдегі Азғыр мен Тайсойған полигондары 1,4 млн. га жерді радиоактивті газдармен ластаған. Ал Каспий теңізінің 268 млн. га жағалауының мұнай өнімдерімен ластануы қазірге дейін жалғасуда. Орталық Қазақстандағы күрделі экологиялық шиеліністер де күнен күнге артып келеді. Байқоңырдан ұшырылатын тәжірибелік космос кемелері де экологиялық апат тудырып отыр. Ондағы радиоактивтілік пен ракета-космос қалдықтары топырақтың құнарсыздануына, жайылымдардың тозуына әкеліп соқтыруда.

Жалпы экологиялық проблемалар Қазақстандағы БАҚ-та 2000 жылдары жазыла бастады. Соның ішінде «Атамекен» газеті мен басқа да республикалық басылымдарда экология туралы құнды деректер мен тарихи мәліметтер көрініс тапты. Қазақ басылымдарында «Әлемге әйгілі ...» атты жаңа айдарлар пайда болды. Онда еліміздің экологиялық жағдайларына қатысты тың деректерге толы дүниелер жарық көрді.

«Егемен Қазақстан» газетінің «Талбесік» айдарында Арал, Балқаш, Семей, Каспий, Сорбұлақ, Ойқарағайдағы экологиялық мәселелер, алғашқы қорықтар, ауыз су, таза ауа туралы ашық айтылып, жарияланды. Мәселен, Арал теңізінің экологиялық проблемалары адам баласының жауапсыз әрекетінің себебінен туындаған десек қателеспейміз. Себебі, Аралға құятын ірі Әмудария мен Сырдарияның суы теңізге жеткізілмей, ауыл-аймақтағы егін өсіретін жерлерді суландыру үшін пайдаланылып келді. Ал мақта мен күріш суды өте көп сіңіретін болған. Оған жіберілетін судың мөлшері де ескерілмеген.

Қазақстанның інжу-маржаны болып саналған Арал теңізі экологиялық апатқа ұшырағанға дейінгі көлемі – 1066 кмІ, тереңдігі – 30-60 метр болған. Қойнауында бағалы балықтар, жағасында қоға мен ну қамыс өскен. Сол жылдары теңізден 50-150 мың балық ауланып, бірнеше бұлғын терісі алынған. Арал өңірін игеру 1960 жылдардан басталды. 1960-1987 жылдар аралығында Әмудария мен Сырдария бойындағы халықтың саны 2,2 есеге көбейген. Халық саны ұлғайған сайын суға деген қажеттілік те көбейе түседі. Сондықтан 1970-1980 жылдары Аралға құйылатын су мөлшері азая бастады. Өзендер бойында суды мол қажет ететін күріш пен мақта өсіру ісі дамыды. Мәселен, 1960-1965 жылдар арасында теңізге 44 мың м3 су құйылса, ал 1990 жылдары екі есеге қысқарып, оның деңгейі 23 метрге дейін төмендеп, жағасы 200 км. дейін шегінді. Судың тұздылығы артып, өзен бойындағы шаруашылықтарға қажетті тыңайтқыштар мен химиялық препараттарды қолдану 10-15 есеге өскен. Осындай антропогендік факторлардың әсерінен Арал өңірі толықтай экологиялық апатқа ұшырады. Теңіз құрғаған сайын, оның түбінен жыл сайын зияндылығы өте жоғары тұздар аспанға көтеріліп, желмен ұша бастайды [8.15 б].

Арал теңізінің экологиясына себеп болған факторларды келесідей жіктеп көсетуге болады:

- теңіз орналасқан аймақтың тарихи-табиғи ерекшеліктеріне көңіл бөлмеу;
- ауыл шаруашылығына қажетті судың қорын есепке алмауы;
- күріш, мақта дақылдарын өсіруді барынша көбейтіп жіберуі;
- агротехникалық шараларды дұрыс сақтамау және суды үнемдемей қолдану;
- табиғат ресурстарын меңгерудің ғылыми тұрғыдан негізделмеуі болып табылады.

Арал мәселесі соңғы жылдары әлемдік деңгейдегі географ және эколог ғалымдар арасында жиі-жиі пікірталастарға ұшырап келеді. Орта Азия, Ресей, АҚШ, Жапония, т.б. мемлекеттер оның қаржылық жағдайын шешуге көмегін тигізді. Халықаралық конференцияларда Арал теңізін құтқару туралы бірнеше ғылыми болжамдар мен жобалар ұсынылды. Мысалы, біріншіден, Сібір өзендерін Қазақстанға бұру қажет; екіншіден, теңізге құятын Әмудария мен Сырдария өзендерінің суын молайту; үшіншіден, Арал теңізін жартылай болса да сақтап қалу; төртіншіден, Каспий теңізінен жасанды канал арқылы су тарту; бесіншіден, жер асты суларын пайдалану; алтыншыдан, Арал теңізінің табиғи түрде толысып, реттелуін күту.

«Алаш айнасы» газеті 2010 жылы 2-маусымда «Арал қасіреті бүкіл әлем қасіретіне айналғалы тұр» [9, 114 б.] деп аталатын сұхбат жариялады. Онда Арал теңізінің жойылып кету қаупінің салдарымен күресудің маңызды екендігі айтылады. Проблемалық мақалада Халықаралық Аралды құтқару қорының құрылуы жайында сөз қозғалып, теңізді сақтап қалу туралы алға қойылған міндеттер талқыланады. Сұхбатта Халықаралық Аралды құтқару қорының атқару комитеті төрағасы Сағит Ибатуллин Арал теңізінің ғаламдық деңгейдегі апатқа ұшырауы тек Қазақстанда ғана емес, бүгінде әлем елдерін толғандырып отырғанын жария еткен.

Бүгін Халықаралық Аралды құтқару қоры Неміс техникалық ынтымақтастық агенттігімен бірігіп, үлкен жобаны жүзеге асыруға кірісті. Жобаның мақсаты – Қордың өңірлік ұйымдармен байланысын арттырып, ғылыми-зерттеу бағыттарын күшейту болмақ.

Н. Ионина мен М. Кубеев сияқты авторлар «Сто великих котостроф» жинағында жарияланған «Исчезающий Арал» [9.115 б.] атты мақалада қара бұлтты төндіретіндей, қорқыныш тудыратын пікірлер ұсынды. Бірақ осы тұста Арал апатының жағдайын

азайтып көрсетудің де қажеті жоқ. Тәуелсіздік жылдарында Орталық Азия мемлекеттері Аралдан түпкілікті айырылып қалмаудың қамына кірісті. Н.Ә. Назарбаевтың ұсынысымен 1993 жылдың қаңтарында Ташкентте қабылданған шешім бойынша Қызылордада Арал теңізі мәселелері жөніндегі мемлекетаралық Кеңес құрылады. Ал 1993 жылдың 24-26 қаңтарында БҰҰ Қоршаған орта бағдарламасына сәйкес, Арал теңізін сақтау жөніндегі халықаралық шаралар туралы келісім жасалды. Онда 7 бағдарлама мен 18 жоба жасау жоспарға енгізілді.

Журналист Е.Зәңгіров «Түркістан» газетінің 2001 жылғы 3 қарашасында «Возрождение аралы» кімнің құзырында? Немесе «Сібір жарасының құпиясы» [9, 119]. атты мақаласында Қазақстан территориясындағы Арал, Қазалы аудандарында орналасқан полигондар жайында жазылған проблемалық мәселелерді қозғайды. Бұл жөнінде автор: – «1992 жылы күзде маған әріптестеріммен бірге сол ерекше құпия нысанда болуға тура келді. Алайда, онда ешкім тұрмайтын көп қабатты үйлерден басқа айырықша ештеңе көрмедік. Мүмкін, сол көп қабатты үйлер ерекше құпия нысандар болар». Иә, сол кезде АҚШ Қорғаныс министрлігімен арнайы келісім жасап, «Возрождение аралындағы» бактериологиялық көмбелерді жою үшін 6 миллион доллар қаржы бөлініпті» [9, 120 б], – дейді. Кейін АҚШ ғалымдары ««Возрождение аралына» барып, онда дүниежүзіндегі шынында да ірі көмбенің бар екендігін анықтайды.

Теңіз суы тартылған соң Барсакелмес қорығы да жойылып, оның зардабынан сол аймақ тұрғындарының денсаулығы нашарлай бастаған. Аралды сақтап қалу мақсатында Халықаралық Қор құрылып, оны қалпына келтіру үшін көптеген жобалар жасалып, іс-шаралар атқарылған. Кіші аралдың оңтүстігіне Көкарал бөгені салынып, оның солтүстік деңгейі 42 метрге, аумағы 800 шаршы километрге дейін толығады. Тұзды көлдің табанына су жиналып, көлде тіршіліктің нышаны оянады. Әлемдік ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, Аралдан ұшқан тұздың бір ұшы Гренландия мұздықтары мен Норвегияның орманды алқабына да жеткен. Мұндай дабылдарға көңіл бөлген Қазақстан жергілікті жердің экологиялық жағдайын көтеру үшін түрлі шаралар ұйымдастырып, әлемнің назарын аударуға тырысады. Кейін Солтүстік Арал маңына халықтар қайта қоныстанып, үй-жайларын салып, балық шаруашылығымен айналыса бастады.

Ежелгі гректер мен римдіктер теңізді Каспийдің «сақ шығанағы» деп есептесе, А. Македонский «Окс теңізі» деп атаған. Кейінгі зерттеулерден Арал теңізінің Хорезм, Жент, Кердері сияқты атауларының болғандығына көз жеткіземіз. Арал теңізі туралы деректер Араб саяхатшылары Әбу Әли Ахмед ибн Русте (10 ғ.), Әбу Исхақ әл-Истахри (10 ғ.), Әбу Абдал-лаһ Мұхаммед ол-Идриси (12 ғ.), Әбу-л-Фида (14 ғ.), сондай-ақ Әбілғазының еңбектерінде көрсетілген. 1850 жылы Аралдың алғашқы толық картасы жасалып, теңіздің морфометриялық сипаттамалары тұңғыш рет И.А. Стрельбицкийдің еңбектерінде кездескен [3].

Қазіргі уақытта экологиялық журналистиканың пәнаралық сипаты көбіне Германиялық БАҚ-та жиі көрініс табады. Себебі экология ғылымының айналымға енгізілуіне Германияның ғалымы себепкер болғандығы белгілі. Одан соң экологиялық журналистикаға жүйелі түрде журналистердің араласа бастауы, қоршаған ортада болып жатқан түрлі мәселелер, атап айтқанда қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық проблемалардың түп-тамырын айшықтап берді.

Зерттеу әдістері мен ғылыми әдіснама. Уикипедиядағы мәліметтерге назар аударсақ, экология тірі ағзалардың қоршаған ортамен өзара әрекеттесу заңдылықтарының биологиялық бөлімін зерттейді. Экологияны ғылыми пән ретінде зерттеу әдістері ХХ ғасырда айқындала бастады, алайда оның түпкі негізгі белгілерін ХVIII ғасырдан бастап швед биологы Карл Линней (1707-1778) еңбектерінен табамыз. Ғалым өз зерттеулерінде тіршілік ортасына байланысты егістік, орман, шалғын, тау, батпақ және т. б. сөздерді пайдаланды. Бұл К. Линнейдің ағзаны тіршілік ортасынан бөле қарамағанын көрсетеді. Ал француз биологы Жан Батист Ламарк (1744-1829) жануарлар мен өсімдіктер эволюциясын сыртқы факторлардың рөлінен бөліп көрсетті.

XX ғасырда А.Афонин: – «Экология тірі организмдер мен оларды қоршаған орта арасындағы қарым-қатынас қана емес, супрорганизмдік жүйелердің құрылымы мен қызметі туралы ғылым» [3.22], – деді.

1988 жылы зерттеушілер Ш.Фридман мен К.Фридман экологиялық журналистиканың жаңа және кең тұжырымдамасын қалыптастырды. Олар экологиялық журналистика халықтың денсаулығына, экономикаға, табиғи ресурстарға және әртүрлі ғылыми зерттеуге қатысты мәселелерді қамтуды білдіретіндігін айтқан [4]. Экологияны журналистиканың негізгі пәні ретінде қарастыратын авторлар адамдардың тірі және өлі табиғат элементтерімен өзара әрекеттесуін ажыратуға тырысады. Бұл оның ресурстарын пайдалану, қайта бөлу және бұзу арқылы қоршаған ортаны деформациялап қана қоймай, табиғаттың біршама өзгеруіне алып келеді. Алайда, осы орайда ескеретін бір нәрсе, ол – экологиялық журналистика тек экологиялық проблемаларды ғана емес, сонымен қатар табиғатты пайдалану, қоршаған ортаны қорғау саласына да жақсы кейстер ұсынуы мүмкін.

Адам баласының табиғатпен тікелей араласуы қазақ халқының салт-дәстүріндегі әлеуметтік-тарихи тыныс-тіршілігімен қоса қалыптасқан. Сондықтан олар табиғатты аялап, аң мен құсын киелі санап, өзен-көлдерін ластамаған. Бұл көріністерді біз білім мен мәдениетіміздің ағартушылары А.Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, М. Жұмабаев, А. Бөкейханов, Х. Досмұхамедов, С.Сейфуллин, І. Жансүгіров т.б. еңбектерінен байқаймыз. Ал ресейлік ғалымдар В.Н. Вернадский, И.Т. Суравегина, Н.Д. Зверев, А.Н. Захлебный т.б. адам баласының табиғатпен тікелей қарым-қатынаста өмір сүретіні турасында ғылыми-теориялық еңбектер жазып, табиғатты қорғаудың маңызын ашқан.

Экологиялық білім берудің ғылыми негіздері 1968 жылы БҰҰ мен ЮНЕСКО үйлесімділік халықаралық ұйым ортасында қарастырылады. 1970 жылы Стокгольмде, 1972 жылы Тбилиси қаласында экологиялық білім туралы халықаралық ғылыми конференциялар ұйымдастырылады. Ал 1992 жылы Рио-де-Жанейро қаласында өткен ғылыми конференцияда экологиялық білім беру проблемасы қайта қаралып, оның негізгі 3 бағыты айқындалып, ғылыми ортаға ұсынылады.

Олар:

- экология бойынша ағарту жұмыстарының жүйесін құру;
- экологиялық білім беруді ұйымдастыру;
- экологиялық БАҚ жұмыстарын жүргізу.

Профессор Ә. Бейсенованың «Мектептерде оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беру тұжырымдамасы» (1991), «Қазақстанда эколог мамандар дайындау тұжырымдамасы» (1995), «Қазақстан Республикасында экологиялық білім мен тәрбие берудің ұлттық стратегиясы» (1998) қабылданды. ҚР Білім беру Министрлігі «Экологиялық білім бағдарламасын» (1999) бекітті. Сонымен қатар Алматы, Орал, Семей, Петропавл қалаларында «Экологиялық білім беруді жақсарту жолдары» атты ғылыми-практикалық конференциялар өткізілді. Үздіксіз экологиялық білім мен тәрбие берудің ғылыми теориялық негіздері ұсынылып, экологиялық білім берудің нормалық-реттеуші құжаттары жасалды.

Қазақстан Республикасының 1997 жылдың 15 шілдесінде «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңы қабылданып, оның 73-74-баптарында экологиялық білім мен тәрбие берудің жалпыға бірдей және үздіксіз болуы қарастырылды. Бұл ережелер мен тұжырымдар ҚР «Білім туралы» Заңында да көрініс тапқан.

Зерттеудің ғылыми-теориялық базасы Р. Риклефстің «Основы общей экологии» (1997), С. Глеубергеновтың «Нооэкология» (1996), Л. Бергтің «Арал теңізінің физикалық географиясы. Арал тағдыры» (1989), А. Алимов, А. Случевскийдің «Век XX: Экология и идеология» (1988), «Экологические проблемы Казахстана» (1990), А. Нұрғызарынов, Қ. Шапшаңовтың «Арал өңірінің экологиясы» (1996), А. Құрманбаеваның «БАҚ және экология» (2009), Ғ. Майкотованың «БАҚ-тағы әлеуметтік-экология мәселелері» (2013) атты еңбектеріне негізделеді.

Ғылыми зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, логикалық-хронологиялық және жеке ғылыми әдіс-тәсілдер пайдаланылды. Сондай-ақ экологиялық журналистиканың бүгінгі мен өткенін, оның даму тенденцияларын зерттеу барысында контент-талдау, мәтін талдау, бақылау және болжау әдістері қолданылды. Экологиялық журналистиканың қалыптасу тарихы туралы деректерден бөлек, оған ғылыми тұрғыда шетел әдебиеттерімен салыстырмалы талдаулар жасау ескерілді.

Экологияның дәл осындай қарқынды даму жағдайында әртүрлі әлеуметтік салалар арасындағы байланыс нығайып қана қоймай, жаңа түрлердің пайда болуына да себеп болды. Мысалы, ұлттардың өсуі мен оның дамуы көбіне табиғи ресурстарға байланысты болса, бұл туралы Meadows report журналында 1972 жылы жарияланған мақалада Рим демеушілігімен жасалған Массачусетс технологиялық институтының зерттеушілері жасаған нәтиже көрсеткен (Порто-Гонсалвес, 2012). Мысалы, олар өндіріс пен тұтынудың өсу тенденциялары өзгеріссіз қалса, ғаламшардағы ресурстарды сарқуға кететін уақытты есептеп көрген. Осылайша, қоршаған ортаны қорғау туралы еңбектердің алғашқысы жариялана бастаған еді. Мақала жарияланған соң, қоғам тарапынан қызу пікірталасқа ұласып, үлкен резонанс тудырды. Дәл сол жылы БҰҰ Стокгольмде қоршаған ортаны қорғау мәселесіне бағытталған ірі халықаралық жиналыс өтті. Сондай-ақ 1972 жылы Швецияның Стокгольм қаласында өткен пікірталасдан соң, БҰҰ Қоршаған ортаны қорғау туралы бағдарламасын іске қосты. Ал 11 жыл өткен соң Біріккен Ұлттар Ұйымы басқа елдердегі тең емес өмір салтына күмән келтіріп, экожүйелер үшін рұқсат етілген мөлшерден асатын зиянды қалдықтарды сынға алған еді [5].

Содан соң экологиялық мәселелер институционалды түрде қарастырыла бастады. Бұл рефлексия ғылыми салаға да ауысып, білім саласындағы кей зерттеу нысандарына да өзгерістер енгізді. Осы уақытқа дейін адамдар әлеуметтік ғылымдардағы табиғи құбылыстарды және олардың қоғамға әсерін түсінудің мүлдем басқа теориялық және әдіснамалық тәсілдерін алып келді.

Мұндай тұжырымдар журналистикада да кездесті, онда Қоршаған ортаны ескеру қажеттігін және қоғам тарапынан насихатталу керектігін көрсетті. 1990 жылдардың аяғынан бастап әлемнің түпкір-түпкірінен келген журналистерді қауымдастыққа біріктіріп, пікірталастар мен өзара тәжірибе алмасу үшін ұйымдар құрыла бастады. Соның бірі жаһандық деңгейде АҚШ-тың қоршаған ортаны қорғау бағытында жұмыс істейтін Журналистер қоғамы ұйым ретінде құрылады..

Бүгінгі таңда экологиялық журналистиканың өкілдері дәстүрлі классификацияға сәйкес оны келесі түрлерге бөледі:

- ✓ Экологияның «ғылым» саласындағы көрінісі;
- ✓ Экологияның «денсаулық» саласындағы көрінісі;
- ✓ Экология немесе экологиялық тақырыптарды қамтитын «саясат» және «экономика» бөлімдері;

- ✓ Экологияның «қоғам» немесе «әлеумет» бөлімі;
- ✓ Экологияның БАҚ-та жеке дара насихатталуы.

Зерттеуші А.Давыдова экологиялық бағыттағы басылым түрлеріне байланысты экологиялық журналистиканың келесі жіктемесін түзеді:

- БАҚ беттеріндегі экологиялық айдарлар, бөлімдер, қоғамдық-саяси және іскерлік тақырыптар;
- Тек «жасыл» немесе климаттық тақырыптарға бағытталған басылымдар, яки мамандандырылған басылымдар;
- Экологиялық ұйымдар (институттар, ғылыми орталықтар және т.б.) жарыққа шығаратын басылымдар [10, 109 б].

Нәтижелер мен талқылаулар. Экологиялық проблемалар әрдайым туындап келе жатқанымен оған XX ғасырдың аяғында ғана қоғам тарапынан қызығушылықтар арта бастады. 1960 жылдардан бастап планетаға деген «экологиялық сезімталдық» атты қасиет пайда болып, экологиялық журналистиканың қалыптасуына себеп болды. Жалпы

саяси тұрғыдан алғанда, қоршаған ортаны қорғау үшін оның проблемаларын нақтылап алу қажет. Экологиялық проблемалар тек бір күнде пайда болмайды, оның барлығы уақыт өте келе көрініс табады. Экологиялық тақырыптарға қалам тербейтін ғалымдар мен журналистердің басым көпшілігі капитализм мен техноғылымның әрекетін сынай отырып, олардың қоғам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас сипатын қалыптастыруға күш салды.

1980 жылдары «Новый мир» және «Памир» журналдарының тілшілері «Арал-88» атты экспедиция ұйымдастырып, оған қатысушылар Арал теңізі, Сырдария мен Әмудария бассейнінде 13 мың шақырым жер жүріп өтеді. Олар теңіздің өз порттарынан бірнеше шақырым шегініп кеткенін өз көздерімен көреді. Онда балықшы катерлері, моторлы қайықтар иен далаға айналған теңіз түбінде тот басып, шіріп жатады [6].

Өкініштісі, Аралдың ауыр ахуалын ең жоғарғы лауазымды мемлекет және партия қайраткерлері де білетін, ғалымдар мен мамандар да білетін... Біле тұра жақындап келе жатқан апат туралы ащы ақиқатты халықтан әдейі жасырып, экспедицияларды да ұйымдастырмай қояды. Аралға бөлінетін уақыт та, қаражат та жетпеді.

Бұл фактілер «Аралға араша» қоғамының мүшесі Хамза Сұбханбердиннің «Атамекен» газетінде жарық көрген «Возрождение аралының құпиясы» [7] атты мақаласында көрініс табады. Оның мәліметтеріне сүйенсек, Қазақстан территориясында химиялық бактериологиялық қару жасайтын құпия сынақ орталығы болған. Ол Арал теңізінің ортасында орналасқан «Возрождение» аралы еді. Аралда бруцеллез, оба-шешек және безгек ауруларын қоздырғыш бактериялар сыналған. Тоқсаныншы жылдардың тұсында теңіздің батыс беткейінде орналасқан «Ауан» деп аталатын елді мекенде оба ауруы күшейе түскен. Соның салдарынан кейбір үйдің жанұялары түгелдей қайтыс болған. Мәскеуден күшті дәрігерлер шақыртылып, Арал қаласында обаға қарсы күресу стансасы ашылады. Кейін оба ауруының негізгі шығу себебі үй және дала тышқандарынан пайда болғандығы белгілі болған.

1980 жылдардың басында баспасөз беттерінде атом, ғарыш, атом электр станциялары туралы көп жазыла бастады. Халық атом электр станцияларының энергиясын пайдалану мүмкіндігіне қол жеткізді. Атом энергиясы дегеніміз ядролық қуат екендігін ескерсек, оның табиғи радиоактивті химиялық элементтерден алынатындығын білеміз. Атомдардың ядросы ыдыраған кезде көп энергия бөлініп шығып, радиоактивті құбылыс пайда болады. Атомдық энергиядан радиациялық сәулелену тарайды. Сәулелің қандай түрі болмасын тіршілікке қатты әсер етеді де, мутациялық өзгерістер енгізіп, оны жойып та жібереді. Мысалы, дүниежүзіне белгілі Чернобыль атом электр станциясындағы апатта өте күшті радиоактивті элементтер ыдыраған кезде радиоактивті сәулелер бөлініп шығып, тірі организмдерге зиянын тигізген.

Қазақстандағы Семей полигонында болған ядролық сынақтарда да осындай радиоактивті сәулелер орын алған. Ядролық сынақтардың салдарынан елімізде жүйке-психикалық ауруға шалдыққан адамдардың саны 960-тан 1624-ке, ақыл ойы кем адамдар 1305-тен 4612-ге, невроз және жүйке тамыр дерті барлар 3692-ге көбейген. Ел ішінде сары ауру, іш ауру, туберкулез сияқты аурудың түрлері артқан. Осыған орай ақын Олжас Сүлейменов «Известия» газетінде «Мараторийді халық жариялады» деген көлемді мақала жариялап, ұшы-қиыры жоқ қазақ елінің жазира даласында 1945 жылдан 1989 жылға дейін 642 атом және термоядролық сынақтар өткізілгенін хабарлаған.

Әрбір сынақ үшін 25-30 миллион сом қаражат жұмсалып отырған. Қазақ жеріне атом және термоядролық сақтау қондырғылары 1945 жылдан бастап салына бастағанмен, бұл жөнінде халыққа құпия болған. Ядролық қаруды сынаудың халыққа зиян әкелетіндігі туралы ашық айтылмай келген. Осыған орай 1990 жылдары Курчатова қаласында ядролық қаруды таратпау туралы халықаралық симпозиум өткізіледі. Оған әлемнің 300-ден аса мемлекетінен көрнекті ғалымдар, экологтар, қайраткерлер қатысады. Сол симпозиум материалдары негізінде «Дидар» газеті 1997 жылдың 20 қарашасында Семей полигоны туралы көп мақалалар жариялайды.

Семей ядролық полигоны күні бүгінге дейін экологиялық қауіпті аудан болып саналады. Ұзақ сақталатын радиоактивті заттар жинақталған полигон аймағында күні бүгінге дейін топырақ пен өсімдіктер уланған. Осыған байланысты Қазақстан Үкіметі ядролық полигонмен шектесетін аймақтардағы экологиялық жағдайды шешу мақсатында бірқатар шұғыл шаралар қабылдады. Ал АҚШ пен Жапония Семей ядролық полигоны аймағында зерттеулер жүргізуге елеулі қаржылық көмек көрсетті [8].

Бұрынғы Кеңестер Одағының әскери ведомствосы Қазақстандағы 20 миллион гектар жерді әскери сынақ алаңдары үшін иеленген екен. Одан халыққа көп зиян тиіп отырған. Бұл жөнінде американдық және жапондық ғалымдардың деректеріне сүйенсек, Семей өңіріндегі атом сынақтары салдарынан 45-50 миллиард доллар шығын келтірілген. Ресей болса Кеңестер Одағының жалғыз мұрагері ретінде барлық әскери қуатты қаруды өзі жеке иемденіп кеткен. Тіпті, стратегиялық атом қаруымен жарақталған бірнеше полкты да жеке дара меншіктеніп, өз территориясына көшіріп алған. Осы орайда Кеңестер Одағының осы мұрагерлеріне атом полигоны зардаптарын жою жөнінде талап қоймауымыз неліктен деген сұрақ туады.

Келесі бір экологиялық апат аймағы Ресей жалға алған «Байқоңыр» ғарыш айлағында ұшырылып жатқан зымырандар да атмосфералық ауаның радиоактивтілігін ұлғайтып отыр. Мысалы, Байқоңырдан орташа есеппен жылына 20 зымыран ұшырылады. Мысалы, «Протон» зымыраны жерге құласа, одан 42 тонна гептил майы ашық аспан астында таралады. Сондай-ақ бұл аймақта жарты миллион киіктің қырылып қалғанынан да хабардармыз. Ұшырылған зымырандар жер, су және ауа құрамдарын улап жатыр, республика бойынша адам өлімі де өте көп тіркелген. Адамдардың орташа өмір жасы тым қысқа, яғни 50-54 жас шамасында болуы көңілге қаяу салады.

Соңғы жылдары мұнай мен газды өндірудің маңызды экономикалық ауданына айналған Каспий теңізі деңгейінің көтерілуіне байланысты бұл аймақ табиғи апат жағдайына ұшырады. Экологиялық апатты аймақтағы Капустин Яр, Азғыр полигонының ұзақ уақыт бойы жұмыс істеуіне байланысты тұрғын халықтардың денсаулығы күрт нашарлады. Мұнай мен газдың өндірілуіне байланысты бекіре балықтардың қырылуы, көксеркенің кеміп кетуі, итбалықтың мезгіл-мезгіл қырылуы экологиялық проблемалардың тууына әкеліп соқтырды [10].

Сондықтан Каспий экологиясына мұнай өндірудің қауіпі зор болып отыр. Онда бірнеше оқыс оқиғалар да орын алды. Ең өкініштісі – сол апаттардың аяғы анықталмай, себебі сараланбай қалғандай. Мысалы, Аджип компаниясы азды-көпті айыппұл төлеп құтылған. Соған қарамастан бізге «қара алтын» игеру жолында табиғатты құрбандыққа шалмау, қоршаған ортаны таза күйінде сақтау жолындағы шараларды қолға алу қажет.

Саны азайып кеткен қызыл балықтарды броконьерлер тауысып жатыр деген пікірлер қисынға келмейді. Ал бозторғайлардың қырылуына кімді кінәлаймыз? Оның бір ғана себебі бар деп айта аламыз, ол – Батыс, Шығыс Қашағанды қазу кезіндегі теңізге жіберілген лай су, жер астынан шыққан инертті газ. Теңіз экологиясының салдарынан теңіз тіршілігі қырғынға ұшырап отыр [10, 116 б] Оны басшылық көрсе де көрмеген болады, білсе де білмеген болады. Әрине, мұнайды ғана керек қылып, теңіз табиғатының құрығаны өкінішті жағдай. Теңіз тіршілігін қалай болғанда да сақтап қалып, жойылудың алу керек.

Қазіргі таңда қоршаған ортаның жанашырлары «Балқаш көлі Арал тағдырының кебін киюі мүмкін» деп дабыл қағып отыр. Ғалымдардың пікірінше, Балқаш проблемасы Қытай Халық республикасының Іле өзенінен суды мол ала бастауына байланысты туындап отыр. Бұл жөнінде Қоршаған ортаны қорғау министрі Айткүл Самақова және «Табиғат» экологиялық қорының жетекшісі Мэлс Елеусізов пікір білдіріп, осы ретте Балқаш өңірінің экологиялық мәселелеріне арналған халықаралық форум өткізуді ұсынды. Айткүл Самақованың айтуынша, алдағы форумда талқыланатын маңызды мәселенің бірі – Қытай жағы тарапынан аймақтағы тұрақты даму бағдарламасына қатысты шешім қабылдау. Қытай жағы бүгінде қаншама өндіріс ашып, оның қалдықтарын жіберіп жатыр. «Бұл жағдай Балқаш көлінің тартылып, түбіндегі тұздың ауаға ұшуына, сөйтіп жақында

орналасқан тау мұздықтарының еруіне және көлдің айналасында мекендейтін халықтың денсаулығына кері әсерін тигізетін болады» [11].

«Табиғат» экологиялық қорының жетекшісі Мэлс Елеусізов: «Жалғыз олардан емес, біз жақтан да көп мәселелер туындап жатыр. Орман, су, балық, ауылшаруашылығы, қалдық су соның бәрі экологияға кері әсерін тигізуде. Соның бәрін дұрыс шешу керек. Екіншіден, дүниежүзінің халықтарын көтеріп, Қытайға қысым жасамаса болмайды. Балқаш көлі кезінде сазан балығымен аты шыққан болатын. Одан жылына 11-12 тонна балық ауланатын. Қазір бұл жүйе түбегейлі өзгерді. Көл суының тартыла бастауы, су тұздылығының артуы, жем қорының азаюы сияқты тікелей және жанама факторлар Балқаш-Іле алқабындағы балық қорының дағдарысқа ұшырауына теріс әсерін тигізбей қоймайды» [11, 99 б], – дейді.

2010 жылдың 16 наурызы күнгі «Атамекен» газетінің санында журналист Жарқын Түсіпбекұлының «Тұйықсу мұздығы түгел ерісе, бүкіл Алматыны сел шайып кетеді» атты сұхбаты жарияланды. Сұхбатқа «Табиғат» экологиялық одағының төрағасы Мэлс Елеусізов қатысып, біршама маңызды сұрақтарға жауап берген. Онда Алматы облысындағы дамба, Көксарай суқоймасы, Сорбұлақ проблемасы туралы да сөз қозғалады. Бұған дейін Алматы облысындағы дамба туралы қандай да бір зерттеулердің болғандығы туралы [9]. журналистің қойған сұрағына жауап берген эколог-ғалым дәл осы бөгет туралы нақты деректердің мүлде жоқтығын айтады. Ал су бөгеттері бүгінге дейін зерттелмеген. Сорбұлақтағы суды ұстап тұрған екі дамба бір тұстан жарылып кетсе, ол түгел жан-жаққа құйылып, жергілікті тұрғындарға зиян келтіреді. Бұған дейін Алматы облысында бір рет дамба жарылып, 40 млн. куб. метр тасыған су үлкен шығын әкелген. Адам шығыны да көп болған. Сорбұлақта 1 миллиард куб. метр су бар. Егер бізде таулы аймақ болған соң жер сілкінесе немесе бөгет шытынаса, Ақши, Күрті аудандарының су астында қалу қаупі зор. Сонымен бірге Балқаш ауданы да түгел шайылып кетеді. Зерттеулерге сүйенсек, мұнда 50 мыңға жуық адамның өмірі құрбан болмақ [10.113].

Алматы облысының шығысында, яғни 300 км. жерде орналасқан Ойқарағай Көмір Кені де экологиялық ахуалға ұшыраған. Райымбек ауданының Қытаймен шекаралас бөлігіндегі таулы өңірде орналасқан бұл кен орны 1931 жылы ашылған. Қоңыр көмір қоры бойынша Ойқарағай Қазақстанның оңтүстік облыстарындағы ірі кен орындарының бірі.

Лоб-Нор полигоны шекарадан 400 шақырым қашықтықта Қытай территориясында орналасқандықтан оның әсері жақын аудандарда байқалып отырған. Радиоактивті заттың таралуына азаматтар алаңдаушылық білдіріп, арнайы комиссия құрып, қоғамдық пікір ұйымдастырған. Халықтың атынан Ашық хат та жариялаған. Соңғы жылдары облыста өлім-жітім мен мал шығыны көбейе түскен [11.108].

Журналистер мемлекет басшыларынан сұрағанда, атом сынағын өткізу ҚХР-нің «ішкі мәселесі» болып табылатындығын айтқан. Оның зардаптарын Алматы облысы мен көрші Қырғызстанның шекаралық аймақтары қатты сезінген. Біріншіден, радиация толқындарының таралу аймағында қауіпсіздік шаралары толық сақталмаған. Екіншіден, желдің бағыты Алматы облысына қарай соққанда ғана сынақ жасалатыны ешқандай күпия болмаған. Бұл жөнінде арнайы комиссияның зерттеу нәтижелері Мәскеу мен Қазақстанның ақпарат құралдары арқылы хабарламалар жасалған. Ашық хатта атом сынағынан пайда болған қауіпті газдар мен радиоактивті тозаңдардың жергілікті жердің тұрғындарының өміріне қауіп төндіріп отырғандығы жайлы ақпараттар ұсынылған.

2001 жылғы 21 ақпан күні «Атамекен» газетінде жарияланған С.Өтепбергеновтің «Шетел капиталистері Атырауды екінші Чернобыльге айналдырмақ» [12] атты мақаласында Атырау жерінің экологиялық жағдайы туралы айтылады. Сонымен қатар мұнай іліспе газының ысырапқа ұшырап жатқаны сөз болып, осынша мол отынды шашаусыз жинап алуға шамамыз жетпейді екен. Оның әсері қоршаған ортаға зиян тигізуде. Табиғат анамен арадағы тепе-теңдікті бұзып, ашық аспан асты түтінмен түншығып жатыр. Отынды қысы-жазы далаға жаққанша, көгілдір отынды қалаларымызға неге жөнелтпейміз? Ысырап болып жатқан отынға неге тосқауыл қоймаймыз? Осылайша өзбектердің газ құрсауынан құтылмаймыз ба? Журналист проблемалық мақалада осындай сауалдарға жауап іздейді.

Бүгінде әлемде жаһандық жылыну үрдісі байқалып, барша экологтардың дабыл қағуына түрткі болып отыр. Бұған дейін 1980 жылдары осы жағдайға байланысты халықаралық қауымдастық ғаламдық жылыну мәселесіне назар аударыла бастаған болатын. Атмосфераның ластануы, жыл сайын ауа температурасының көтерілуі салдарынан полюстердегі мәңгілік мұздар ери бастаған. Соның салдарынан мұхит суларының деңгейі көтеріледі де, оның жағасында орналасқан ірі қалалар, елді мекендер су астында қалуы мүмкін. Ғалымдардың пайымдауынша, адамның табиғатқа жасаған түрлі залалдарының салдары метан мен көмір қышқыл газының ауаға шамадан тыс бөлінуіне әсер еткен. Ал жыл сайын аспан көгіне көтерілген метан мен көмірқышқыл газы инфракүлгін сәулелерді жұтып, планета температурасының көтерілуіне әкеліп соққан. Инфракүлгін сәулелер жерді қатты қызып кетуден сақтайтын болған. Зерттеуші-ғалымдар жер планетасындағы климаттың жылынуы 2 градусқа жоғарлағанда жер бетіндегі 500 млн. адам ауызсудан тапшылық көрсе, 3 градусқа жылығанда 3 млрд. адам қиыншылыққа тап болады деп есептейді. Мұз көлемі жұқарған сайын Солтүстік мұзды мұхитындағы ағыстар Арктикаға ғана емес, Солтүстік Атлантикаға да әсер ететін болады. Шамамен 30-40 жылдан соң Солтүстік мұзды мұхиты күн жылитын мезгілдерде толығымен мұз құрсауынан босайды екен. Әлемдегі ең биік мұзарт шыңы саналатын Гималай тауларының мұздақтары да еруі мүмкін деп күтілуде. Егер дәл бүгінгі жағдай жалғаса берсе, онда 2060 жылдары мұздақтардың жартысы суға айналып, ал 2100 жылдары барлығы да еріп кетуі ғажап емес. Қазір Қазақстандағы Алатау мұздарының 1/3 еріген деген болжам бар. Бұл алдағы уақытта тек Қазақстан ғана емес, бүкіл Орта Азияның күрделі сызжарысына айналу қаупін тудыратыны сөзсіз [13].

Бүгін де экологиялық журналистиканың бастауы саналатын Германияда 1690 газет, 7722 журнал жарыққа шықса, 254 радиостанция мен 53 телеарна көрермен көзайымы болып отыр. Әлемдегі дағдарыс жағдайларына қарамастан Германиядағы басылымдардың ішінде «таңертеңгілік газеттер» сұранысқа ие екендігін көрсетеді. Дүниежүзілік газеттер қауымдастығының мәліметтері бойынша, 2010 жылы газет оқитын аудитория халықтың 69,9% құраған. Бұл көрсеткіш 14 жастан асқан 49 миллионнан астам Германия халқы күн сайын 23 газет оқиды дегенді білдіреді екен [12, 102 б].

Ең ірі *Wissen* («Білім» - қаз.) күнделікті неміс газетінде экологиялық тақырыптарда мақалалар жарияланатын айдарлар бар. Сонымен қатар *Wissen*-нің бөлімінде экологиялық тақырыптарды қамтитын ішкі айдарлар да кездеседі. Одан басқа Германия басылымдары ішінде *Die Zeit* газетінде *Klima* («Климат» - қаз.) айдары бар. *Frankfurter Allgemeine* басылымында *Wissen* секілді *Erde&Klima* («Жер және Климат» - қаз.) ішкі айдары бар. Ал *Sueddeutsche Zeitung* газетінде *Klimawandel* («Климаттың өзгеруі» - қаз.) экологиялық айдары тұрақты түрде жұмыс істейді.

Күнделікті айдарлардан басқа, Германияның экологиялық журналистикасы тәуелсіз мамандандырылған экологиялық басылымдарды жарыққа шығарады. Экологиялық БАҚ жіктелісі әртүрлі болуына байланысты оның сипаттамалары да өзгеріп тұратындығын көрсетеді. Мысалы, *Enorm* журналы баспа түрінде де, қағаз түрінде де жарияланып отырады. Басылым толығымен «жасыл» тақырыптардың мәселелерін қозғауға мамандандырылған. Күнделікті емес *TAZ* газетінің бұрынғы екі журналисі негізін қалаған *Klimaretter* онлайн порталында («Климатты құтқарушы» - қаз.) журналистік материалдары, Германиядағы және бүкіл әлемдегі өнеркәсіптің ластануы туралы тергеулерді, Германияның климаттық және энергетикалық саясатындағы сарапшылардың пікірталастары түсініктемелерін жариялауды мақсат етеді. 2008 жылы *klimaretter.de* неміс ұйымы *Deutsche Umwelthilfe* (ДУН) бойынша Германиядағы ең жақсы экологиялық онлайн порталы атанды. Редакция басылымның тұжырымдамасы бойынша, пікірталастарға арналған жетекші медиа алаңға айналады. Әрі бұл Германияның энергетикалық бұрылыс тұжырымдамасын ұсынатындарға арналады екен [14].

Германияның күнделікті газеттерінің басты ерекшелігі экологиялық мәселелердің айырықша көрініс табуы болып саналады. Қазіргі уақытта экология және қоршаған

ортаны қорғау мәселелері тек Қазақстанның ғана емес, басқа да елдердің қоғамдық-саяси және мамандандырылмаған бұқаралық ақпарат құралдарында тәуелсіз тақырып ретінде қарастырылмайды.

Экологиялық журналистиканың «жасыл» тақырыптары секілді, келесі бір саласы GEO басылымдар. Ең алғаш рет 1976 жылы Германияда *Das neue Bild der Erde* («Жердің жаңа картинасы» - қаз.) атты журнал жарыққа шықты. Дәл осы саланың ашылуы өзіндік қолтаңбасы бар неміс журналисі және репортаж фотографы Рольф Гилхаузенге тиесілі болды. Сол уақытта ол апта сайын жарыққа шығатын *Stern* («Жұлдыз» - қаз.) иллюстрацияланған журналының корреспонденті және Бас редакторы ретінде көп жылдық тәжірибеге ие болды. Басылым Гамбургтегі «Gruener+Jahr» баспасына тиесілі болды. Баспаның негізін қалаушылардың бірі танымал журналист Генри Нансен. *Stern* апталығы кейіннен XX ғасырдың екінші жартысында журналистиканың жаңа тұжырымдамасын жүзеге асырудың арқасында Германияның медиа нарығын жеңіп шықты. Генри Нансеннің басқа журналистерден ұтқан тұсы – ақпарат пен ойын-сауықтың үйлесімін сақтай отырып, инфотейнмент принциптеріне арқа сүйеген журнал жасады. Журналдың тағы бір сенсациясы жоғары әрі сапалы суреттерімен ерекшеленді. Германия журналистикасы қарапайым сурет арқылы әлеуметтік және қоғамдық мәселелерді көрсетудің жаңа бір қырын ашып көрсетті. Бірақ өз баспасындағы өзіндік ерекшеліктерді сақтап қалу сол уақытта Германия басылымдарына өте қиын болған [15].

Гилхаузеннің тұжырымдамасын қарастыратын болсақ, публицистикалық форматта журнал жасау идеясын баспагер Нансен қолдаған. Осылайша, GEO басылымдарының бастапқы тұжырымдамасын жасаушылар арасында кәсіби ерекшеліктеріне байланысты бәсекелестік пайда болды. Журналдың бір ұтымды тұсы сапалы фотосуреттер еді. Басылым фотосуреттерге баса назар аударып, макеттің түрлі-түсті визуалды дизайны мен тақырыптарды тартымды етіп қана қоймай, тіпті мәтіндердегі әріптерге дейін оқырманға «керемет» әсер ететіндей етіп безендіруге тырысты. Әрі оны дұрыс орындай да алды, себебі журнал XX ғасырдың жартысынан кейінгі ең тартымды әрі сапалы журналдардың алғашқы рейтингін құрады. 1998 жылы берген сұхбатында Гилхаузен журналдағы фотосурет соншалықты түсінікті болуы керек екендігін, сондықтан оқырман фотосуретті алғаш рет көргеннен кейін-ақ ақпаратты бірден түсіну қажеттігін айтады [15.34 б].

Экология тақырыптары GEO беттерінде 1980 жылдардың басында пайда бола бастады. Ол үшін дәстүрлі саяхат тақырыптарымен қатар қалалар мен елдер туралы да есеп беру, жануарларды бақылау және экзотикалық мәдениеттер жалпы адамзаттың болашағына қатысты тақырыптарға көбірек қызығушылық таныта бастады. Олардың қатарына экология және қоршаған орта, демография, табиғи ресурстарды пайдалану, азық-түлік мәселелері және т.б. енді [16].

Бір жыл ішінде GEO таралымы екі жүз мың данадан асады. Оқырмандардың шамамен 85% басылымның қағаз нұсқасына жазылуды рәсімдейді. Журналдың бірінші саны жарыққа шыққаннан кейін бес жыл өткен соң, GEO бренд желісі Long Tail принциптері бойынша кеңейте бастады. Бұл маркетингтік өнім басқа да бірқатар өнімдерді бір брендпен немесе тартымды стильмен жарыққа шығаруға мүмкіндік берді. Осы арқылы оқырман санын арттыруға өте ұтымды қадамды қабылдады.

Журналдың бірінші саны шыққаннан кейін бес жыл өткен соң, GEO бренд желісін «Long Tail» принципі бойынша кеңейте бастайды. Бұл маркетингтік тәсіл негізгі өнімді және басқа да бірқатар өнімдерді бір брендпен және жалпы стильмен шығаруға мүмкіндік береді, бұл сатылымның өсуіне ықпал етеді. «Long Tail» баспасында жаңа мақсатты топтарды қосу арқылы басылым аудиториясын кеңейтуге көмектеседі. Қосымша басылымдарда материалдарды ұсыну стилі тән болып қала береді, бірақ аудиторияның әр түрлі топтарының жас ерекшеліктері ескеріледі.

Жоғарыда атап өткендей, бүгінгі таңда Германияда әр түрлі жиілікте жеке тақырыптарға арналған 10 GEO қосымша бар. Оларды жекелей таныстырып өтетін болсақ:

- ✓ *GEO Special* – жеке елдер мен қалалар туралы журнал;
- ✓ *GEO Saison* және *GEO Saison Extra* – туризм мен оның түрлеріне баса назар аударатын мультимедиялық журнал;
- ✓ *GEO Wissen* (жылына екі рет жарық көреді) және *GEO Kompakt* – толығымен ғылымға арналған журналдар;
- ✓ *GEO Epoche* – тарихи бағыттағы журнал;
- ✓ *GEO Epoche Edition* – өнер тарихы туралы жылына екі рет шығатын журнал;
- ✓ *GEO Epoche Panorama* – тарихи тақырыптарды фотосуреттер арқылы түсіндіретін журнал;
- ✓ GEO-ның балаларға арналған нұсқаларына *GEOLino* (8-14 жас аралығындағы балалар үшін), *Gemini* (5-8 жас аралығындағы балалар үшін) және *GEOLino Extra* (әр түрлі жастағы балаларға арналған жылына екі рет шығады) публицистикалық журналы [16.55].

Баспа тек журналдармен ғана айналыспайды, GEO портфолиосында басылым брендімен біріктірілген иллюстрацияланған кітаптар, күнтізбелер және энциклопедиялар да жарыққа шығады.

Журналдың ең алғашқы нұсқасы Германияда жарияланғанын атап өттік. Одан кейін 1979 жылы француздық Prisma Press баспаханасы журналдың лицензиясын сатып алған кезде Францияда, 1987 жылы GEO Испанияда да жарыққа шыға бастады [17].

Осы экологиялық тақырыптарды қамту бойынша Германияның GEO журналдарда жарияланған мақалалар санын жіктеп көрсек:

Тақырыбы	Саны
«Жасыл» экономика және технология	8
Климаттың өзгеруі	4
Ұтымды тұтыну немесе үнемді қолдану	1
Қалдықтар	1
Қала экологиясы	2
Су ресурстарын қорғау	3
Биологиялық әртүрлілікті қорғау	4
Атом энергетикасы және радиоактивті қалдықтарды басқару мәселелері	1
Ормандарды қорғау	1
Барлығы: 25	

1 – кесте. Германиядағы GEO журналдарда тақырыптар бойынша жарияланған мақалалар саны (дерекке 2015 жылғы шілде - 2016 жылғы сәуір аралығы алынды)

Кестеден Германиядағы GEO-ның тұрақты даму талаптарының толық спектрін ұсынатынын көруге болады. Жазылған мақалалардан «жасыл» технологиялар мен баламалы энергия көздері туралы екендігін байқаймыз.

Жалпы зерттеу барысында Германияда ғылыми танымал GEO журналдары санының көп таралғандығын байқадық. Бұл басылым тұрақты даму ғана емес, сонымен бірге экологияның әртүрлі аспектілері туралы мәтіндерді де жариялайды. Германиядағы басылымдардың «жасыл» тақырыптарды қамту стратегиясындағы жалпы ерекше белгілері барын анықтадық.

Германиядағы экологиялық журналистиканың қазіргі жағдайын келесі тұжырымдар арқылы сипаттауға болады:

- Экологиялық журналистика әлеуметтік-мәдени және саяси өзгерістермен байланысты қалыптаса бастады. Германияның қазіргі экологиялық журналистикасы XX ғасырдың екінші жартысынан бастап жаңаша леп алған «жасыл» қозғалыстардан пайда болды. Соның ішінде саяси партиялар да кең етек жая отырып, өзіндік бағыттарын айқындады. Соның нәтижесінде Германияда «Жасылдар» партиясы құрылды. Ол Ангела Меркельдің «Энергетикалық бетбұрысы» негізінде 2025 жылға дейін атом энергетикасынан бас тартып,

жаңа баламалы энергетикаға толықтай ауысумен байланысты [18] болды. Осылайша, Германияда экологиялық тақырыптар тек ақпараттық түрде ғана сақталмай, оның федералды түрдегі маңызды деңгейі бар екендігін көрсетеді. Бұл өз кезегінде Германияның өз табиғатын сақтап қалуын ғана емес, сонымен бірге ел экономикасына да қатысты дұрыс жұмыс істеу керектігін көрсетеді.

- Тұрақты даму тұжырымдамасы бүгінгі таңда экологиялық журналистиканың тақырыптық өрісін қалыптастыратын бағыттардың бірі болып саналады. Ақпараттарды сараптаудың нәтижесі экологиялық тақырыптардың әлі де өзекті және оның тұрақты дамуы идеяларымен байланысты екендігін көрсетті. «БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарының» тізіміне сәйкес, оның тұжырымдамасын көрсететін тақырыптарды келесідей тақырыпшаларға жіктей аламыз: «Жасыл» экономика және технология, климаттың өзгеруі, ұтымды тұтыну немесе үнемді қолдану, қалдықтар мәселесі, қала экологиясы, су ресурстарын қорғау, орман ресурстарын қорғау, биологиялық әртүрлілікті қорғау, атом энергетикасы және радиоактивті қалдықтарды басқару мәселесі [19].

- Қазіргі уақытта экологиялық журналистиканың дамуы медианың орналасқан географиялық орындарына да байланысты екендігін көрсетеді. Көбіне аймақтық мәселелер республикалық БАҚ құралдарында күн тәртібінде ешқашан да орын алмай қалады. Экологиялық журналистиканың басты сипаттамасы көбіне «жасыл» тақырыптардың айналасындағы көрінісімен байланыстырылады. Ал Германияда оның өзіндік саны бар болғанымен ерекшеліктеріне байланысты бір-бірін еш қайталамайтындығын көрсетеді. Германиядағы ең ірі республикалық немесе таралымы жағынан бірінші орын алатын басылымның өзі «экология» айдарының жиі шығатындығын көрсетеді.

- Германияда Тұрақты даму және экология үшін танымал GEO журналының шығуы оның маңызды екендігін көрсетеді. Әрі оны қамтитын аудитория да өзгеше ғана болып қоймайды, мақалалары жаһандық және гуманистік көзқараста жарияланады. GEO-ның тақырыптық аудиториясы тек практикалық, тұрмыстық қажеттілікке да баса назар аударады. Экологиялық журналистика арқылы экологиялық мәдениет қалыптаса бастайды [20].

Жоғарыда көрсетілген тұжырымдар арқылы экологиялық журналистиканың жұмысына қалай әсер ететіндігін анықтау үшін біз GEO журналының Германияда жарық көретін нұсқасындағы мақалалардың жиі жариялану мен тақырыптарының ауқымын зерттеуге тырыстық. Талдау барысында басылымдардың тек тақырыптық мазмұны ғана емес, сонымен қатар олардың жанрлық ерекшеліктері және мақсатты аудиторияға қалай бейімделгенін де зерделей түстік.

Зерттеу барысында GEO журналы экологиялық тақырыптардан бөлек, журналистика жанрларының ақпараттық, сараптамалық (аналитикалық) және публицистикалық түрлерін қамтитындығын көрсетті. Әрі олардың контент талдау ерекшеліктерін де қарастыра отырып, басқа да зерттеу әдістеріне жүгіндік. Жалпы мақсатты аудиторияға қарай ауысатындығын бағамдай білдік. Бұл өз кезегінде редакциядағы экобағдарламалардың материалдарында балалардың жасына қарай комикс секілді ақпараттарды ұсынудың жаңа көрінісін бейнелейді. Әрі кей ақпараттарды «карточка» әдісімен беру де жиі орын алады.

Ғалымдардың пайымдауынша, GEO тақырыбындағы ақпараттардың жазылу стилі травел журналистикасындағы репортаж жанрына ұқсайды. Себебі экология тақырыбындағы ақпарат саяхат репортажы секілді адресаттың санасын экологияландыруға ықпал етеді. Бұл тұжырымға Т.Ю.Редкина да келісетіндей пікір қалдырған. Автордың мақсатына және травел текстің түріне қарамастан, оның көмегімен оқырман белгілі бір ақпарат қана алып қоймайды, әрі сол арқылы өзінің білімін кеңейтуге күш салады. Осылайша, ақпарат ағартушылық функциясын да жүзеге асырады [21].

Журналистика жанрларын зерттеген кейбір ғалымдар репортаж авторының басты мақсаты – мәтінді оқырман алдында «жандандыру» болып саналады дейді. Бұл адресаттың өзі репортаждың сюжетін өзі көріп отырғандай әсер қалдыру керек, әрі автордың

бақылаулары, әсерлері мен фактілері, кейіпкерлердің бейнелері мен пікірлері сияқты т.б. ерекшеліктерді қарастыра отырып ұйымдастырылу қажет. Бұл туралы М.Кимнің пікіріне сай, репортаж жазудың тұрақты схемасын келесідей тұрғыдан қарастыра аламыз:

- ✓ *Репортаждың эскизі немесе кіріспе бөлімі* – оқырманды тарту міндеті бар эпизод;
- ✓ *Репортаж сипаттамасы немесе негізгі бөлім* – кейіпкерлермен диалог құру, авторлық әсер;

Репортаждың қорытындысы – әдетте репортажда болған оқиғаларды қорытындылау.

А. Ливиненко журналистке сапалы репортаж жасау үшін барлық сезім мүшелерін қолдану маңызды екендігін айтады [22].

Жалпы алғанда экологиялық журналистиканың ерекшеліктерін саралау үшін әлі де зерттеулер жүргізу қажет. Сондықтан да экологиялық журналистиканы жан-жақты қарастырып, жүйелік тұрғыда талдау өте үлкен ізденісті талап ететіні анық.

«Экологиялық журналистика» тақырыбына көп ғалым-теоретиктер қызыққанымен де, бұл тақырыпқа қатысты жазылған оқу құралы немесе нақты ғылыми еңбектердің өте аз екендігін байқай аламыз. Шетелдік зерттеушілер мен ғалымдардың да теориялық тұжырымдары мен практикалық қызметі басым екендігін ескерсек, еліміздегі экологиялық журналистиканы дамытудың болашағы әлі де алда екендігі анық. Себебі Қазақстан тәуелсіз ел болғанмен кейбір салалардың қарыштап дамуына кейбір қоғамдық-саяси жағдайларға қатысты кедергілер бар. Соның ішінде экологиялық мәселелерді ашық айтуға тиым салынады, оны баспасөз бетінде жариялауға да қойылатын тосқауылдар аз емес. Сондықтан «Экологиялық журналистиканы» зерттеу объектісінің ауқымы өте кең болғандықтан оның өзіндік ерекшеліктеріне баса назар аудару қажет. Қоршаған ортаны қорғау туралы ғана емес, сонымен бірге оның басқа да қасиеттері мен ерекшеліктері, сондай-ақ басқа салалармен өзара байланысы бар.

Қазіргі таңда баспасөз беттерінде қоршаған орта туралы жиі көрініс табу оның жаһандық мәселелерден туындайтыны белгілі. Әрі БАҚ беттерінде жарияланған еңбектердің хронологиялық ерекшеліктеріне назар аударып отырып, оның қоғам мен жаһан алдындағы маңыздылығынан да хабардар боламыз. Бірақ өз кезегінде отандық экологиялық журналистика туралы нақты статистикалық көрсеткіштер мен теориялық-практикалық, ғылыми еңбектердің аздығы көңілге қаяу салады. Әрі экологиялық журналистиканың басқа салаларға қарағанда елімізде енді ғана дамып келе жатқандығын ескерсек, оның болашағын жоққа шығаруға болмайды. Оған басты себеп еліміздегі салалық журналистиканың ақсап тұрғандығы деп тұжырымдауға болады. Аталмыш саланы зерттеу үшін оның тарихын, шығу тегі мен жанрлық ерекшеліктерін де жүйелі түрде қарастыру қажет. Экожурналистикаға қойылатын талаптарды қайта топтастырып, оның қазіргі ғылыми-теориялық тұжырымдарын бір жүйеге келтіріп, нақты баламасын анықтап алу маңызды болмақ.

Кез келген салалық журналистика үшін бірінші кезекте тек теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге тәжірибелік қызметтерді де басты назарда ұстау өзектілік тудырады. Бұл мақсатта кәсіби журналистің шеберлігі шыңдалып қана қоймай, оның шығармашылық қолтаңбасы қалыптасуына, интеллектуалды және энциклопедиялық білімі жинақталып, одан әрі шыңдалуына көмегін тигізеді. Бұл еліміздің бұқаралық ақпарат құралдарына жаңа леп, тың идеяларды әкелуден бөлек, басқа да тың ерекшеліктері тұрғысынан көш бастайтындығын байқауымызға болады.

Қорытынды. Бұл ғылыми мақалада журналистика саласындағы экология туралы зерттеулерге ерекше назар аударып, салыстырмалы түрде нақты ғылыми тұжырымдар жасауға бет бұрдық. Мақалада отандық және шетелдік журналистердің теориялық-практикалық тұжырымдамаларын, қоршаған орта туралы идеяларын және библиографиялық көрсеткіштеріне назар аударуға тырыстық. Экологиялық проблемаларды ғылыми тұрғыда қарастыруды жүйелейтін журналистиканы зерттеу көзіне айналдырдық. Мәселен, проблемаларды көрсетуге, көптеген әлеуметтік конструкционизмді тыңдауға, техноғылымдық тәуекелдерді (құрылым және тәуекелдер

қоғамын) ашуға және олардың экологиялық бөліну идеясына назар аударуға болады. Бұл көзқарастардың әрқайсысы бір «ортаға» тәуелді екендігін көрсетеді, нәтижесінде әртүрлі шешімдер, әңгімелер мен кейіпкерлер пайда болады. Яғни, қоршаған орта туралы идеялар қанша болса, сонша экологиялық басылымдардың тақырыптарын болжауға болады [23].

Атақты британдық натуралист және тележүргізуші Дэвид Аттенбороның «Біздің планетамыздағы өмір. Менің әлемге ескертуім апат алдында тұр» атты кітабы оның 2020 жылы Netflix-те шыққан деректі сериясын қайталайды. Тележүргізуші табиғат туралы деректі фильмдердің ізашарларының бірі болды (алғашқы фильм — жануарлардың камуфляжды қолдануы туралы – ол 1950 жылдардың басында түсірілген). Аттенборо 70 жыл бойы экипажбен бірге планетамыздың шалғай бұрыштарын аралап, табиғатты зерттеді. Оның фильмдері миллиондаған адамдарға жер бетінде билік құрған кезде әсерлі әртүрлілікке қосылуға мүмкіндік береді. 90 жастағы натуралист өз кітабында өткенге көз жүгіртіп, оның көз алдында біздің планетамыздың қалай өзгергенін айтады: жабайы табиғат аймақтары азайды, биоәртүрлілік қурап қалды, теңіздерден ірі балықтар жоғалып кетті, рифтердегі маржандар ағартылды және т.б. Автор іс пен сүйіспеншілік және табиғаттың сұлулығы туралы ғана емес, сонымен бірге барлық табиғи процестердің нәзік байланысы туралы айтады. Ол бүгінгі адамзат баласына апатты экологиялық мәселелер үшін жауапкершілікті жүктейді [3. 18].

Джон Харттың пайымдауынша, экологияның көптеген түрлерінің алуан түрлілігімен және түр ішіндегі жеке генетикалық штамдармен сипатталатын генетикалық байлығы болады. Генетикалық байлықтың түр үшін маңызы зор, өйткені ол кем дегенде кейбір тіршілік иесінің қиын кезеңдерден өту ықтималдығын арттырады. Мысалы, климаттық стрессті қарастырсақ, әлемде жылыну бар екендігі туралы дәлелдер бар және біздің климаттың қалай жұмыс істейтіні туралы қазіргі түсінігіміз ғасырлар бойы жалғасады деп болжайды. Жаһандық климаттың бұл өзгеруі әсіресе, Аляскада және жоғары ендіктерден басқа жерлерде ауыр болуы мүмкін. Егер Хидден Крикте уылдырық шашатын лосось генофондында балықтың қазіргі климатты жеңуіне мүмкіндік беретін гендер ғана болатын болса, онда лосось популяциясы климаттың күрт өзгеруінен аман қалмас еді. Егер популяциялардың жеткілікті саны тірі қалмаса, ол тіршілік жойылады» [24], – деген.

Экономика ғылымдарының докторы, Германиядағы жетекші мамандардың бірі Мария Гепельдің «Бізден кейінгі әлем. Планетаның жойылуына қалай жол бермеуге болады?» атты кітабы 2020 жылы жарық көреді. Кейін бұл кітап 2021 жылы Ресейде шыққан. Қарапайым және түсінікті мысалдардан Гепель біздің планетамыздағы барлық нәрсенің – табиғи циклдердің, жаһандық және жергілікті экономиканың, адамдардың мінез-құлық үлгілерінің қаншалықты өзара байланысты екенін көрсетеді. Экономикада ол экологиялық дағдарыстың себептерін де, одан шығу жолдарын да анықтайды. Тұрақты өмір салтын сақтау қандай да бір орасан зор ресурстарды қажет ететінін талқылайды, автор «Егер біз тұрақты даму ережелерін ұстанбайтын болсақ, дамушы елдер бағдарлаған Батыс әлемінің қуатты әл-ауқаты мүлдем пайда болмас еді» деген қорытындыға келеді [25].

Медиа, сәулет және Дизайн институтының «The Terraforming» үш жылдық зерттеу бағдарламасының директоры Бенджамин Браттонның «Стрелка» атты шағын жұмысы бағдарламаның өзіне арналған тамаша кіріспе эссе болып табылады. Зерттеудің шекаралары мен философиялық көкжиектерін белгілей отырып, Браттон біздің қазіргі ұстанымымыз бен перспективаларымызды ерекше түрде түсіндіреді. Адамның табиғатпен үйлесімді өмір сүруіне «оралудың» орнына, Браттон бізге әлемді құрған технологиялық өзгерістердің қажеттілігін қабылдауды ұсынады. Технология әрқашан адамзат мәдениетін бейнелейді. Сондықтан адамзат тап болған экологиялық қауіптерді тек планетаны өзгерту және табиғи және планетарлық процестерді біртұтас автоматтандырылған тұтастық ретінде жұмыс істеуге мәжбүрлеу арқылы шешуге болады [26].

Экологиялық журналистика белгілі бір позицияны ұстана отырып, қоғам үшін маңызды проблемаларды қарастыру керектігін ұсынады. Осы орайда экологиялық мәселелерді шешудің перспективасымен қатар оның жекелей мәселелері әр деталь

бойынша нақты көрсетіледі. Қазіргі журналистикатанудың көрінісі – қоршаған ортаны жаһандық мәселе тұрғысында сипаттап, қоғамдық пікір тудыру.

Экологиялық тақырыптарға жазылған еңбектер мен мақалаларға, зерттеулерге аудиторияның қызығушылық танытуы қоршаған ортаны қорғау қашан да маңызды екендігін көрсетеді. Экологиялық проблемалар тек сол саланың мамандарын ғана емес, сонымен бірге қоғам болып экологиялық мәдениеттің өсуіне ықпал етеді. Экологиялық журналистика тек белгілі бір тақырып қана емес, сонымен бірге басқа де ерекшеліктер арқылы зерттеулердің маңызды бір бөлігін құрайды. Өртүрлі мәдениеттерді ғана емес, сонымен қатар елдерді байланыстырушы, жақындастырушы һәм тоғыстырушы қызметтерді де қатар атқарады.

Экологиялық журналистика қоғамдық ортада жаңа мәдениетті, көрікті жерлерді бұқараға таныстырушы ғана емес, оны қорғау мен күтіп-баптау туралы да пікірлер тудырып, аудитория үшін белсенді қызмет атқарып келеді. Тіпті оның артықшылықтары да бар. Осы арқылы экологиялық тақырыптарға қалам тербеп жүрген авторлардың әлеумет алдындағы адалдығы оның беделін арттыруға күш салады.

Экологияға қатысты белгілі бір мақалалар оқырмандарды бірден баурап алу қасиетіне ие екендігін айта кетуіміз керек. Қазіргі уақытта ғаламтордың жылдам жұмыс істеуі ақпараттың жылдам дамуына әсер етеді. Осылайша журналистиканың жаңа пәрменділігі пайда болып қана қоймай, оның жаңаша қырларының пайда болуына себеп болады. Жұртшылыққа экологиялық ақпарат беру формасының өзгеруіне байланысты жанрлар эволюциясы да қалыптаса бастады. Экологиялық журналистиканың жаңа ережелері пайда болып, оның заманауи платформалары жүзеге асты. Экологиялық журналистика тек масс-медиада ғана емес, экономикалық-саяси және әлеуметтік, басқа да мәдени салаларды дамытуға айырықша үлес қосады. Бұл әр саладағы мазмұндардың басын біріктіруші тип ретінде көзге түседі.

Зерттеу нәтижесінде экологиялық журналистиканың ақпарат берудегі маңызды бағыттарының жаңашылдық сипатқа ие болғандығына көз жеткіздік. Оның негізгі қызметтерінің алуан түрлілігі, оқырман аудиториясының ақпарат қабылдауы және қызығушылықтары жиі өзгеріске ұшырап, үздіксіз дамып отырады.

Қорыта айтқанда, экологиялық журналистика тек ақпараттық сипатта ғана емес, басқа да жанрлық үрдістердің өзгеруіне әсер етуі тиіс. Бұл кез келген қоршаған ортаны қорғау үшін маңызды тақырыптарды қамтуға жол ашады. Сондықтан да Қазақстандағы экологиялық журналистика әлемдік-мәдениетаралық коммуникацияда да маңызды рөл атқарып, оған тиімді үлес қосатынына сенім мол.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстандағы экологиялық зерттеулер. – URL: <https://e-history.kz/kz>, 6 қыркүйек, 2013 (қаралған күні: 16.04.2023).
2. Асқарова Ұ. Экология және қоршаған ортаны қорғау. Оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2007.
3. Afonin A., Greene S., Dzyubenko N., Frolov A. - 2008 Interactive agricultural ecological atlas of Russia and neighboring countries. Economic plants and their diseases, pests and weeds. - Saint-Petersburg: St. Petersburg University, 2008 (Accessed: 14.03.23).
4. Ахметова Л.С. Методическая разработка по спецкурсу для студентов факультета журналистики: экология и журналистика. Учебник. - Алма-Ата: КазГУ, 1993.
5. Bratton B. The Terraforming. - Москва: Strelka Press, 2020.
6. Беркунова Л.А. Экологическая культура в аспекте формирования ценностей современного общества. – М., 2004.
7. Gepel M. The world after us. How not to let the planet die. Moscow: Alpina, 2021.
8. Koetzle H.-M., Moser H. Rolf Gillhausen: Ich war ein guter Macher. URL: <https://web.archive.org/web/20050317164030/http://www.independent-mediendesign.de/NewFiles/gillhausen.html> (Accessed: 01.05.2023).

9. Attenborough D. Life on our planet. My warning to the world on the verge of disaster. Moscow: Bombora, 2022.
10. Davydova A.V. Environmental journalism: between science, politics, economics and social movements // Environmental journalism: collection of articles. Edited by A.V. Davydova, A.S. Smolarova. - St. Petersburg: St. Petersburg State University, 2011. p. 10.
11. Елеусізов М. Сорбұлақ қазақтың соры болмасын. // Орталық Қазақстан, 5 қараша, 1997.
12. Friedman Sh.M., Friedman K.A. Handbook of environmental journalism. – Bangkok, 1988.
13. Жұртбай Н.Т. Қазақстан бұқаралық ақпарат құралдары экологиялық мәселелер туралы: аймақтық аспектілер және аймақтық баспасөз. - Алматы: Қазақ ун-ті, 2016.
14. Kim M.N. Technology of creating a journalistic work. URL: <http://evartist.narod.ru/text/80.htm>. (Accessed: 11.05.2023).
15. Klimaretter. Mediakit. URL: <http://www.klimaretter.info/images/mediadaten.pdf> (Accessed: 11.05.2023).
16. Құрманбаева А. БАҚ және экология. Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті, 2009.
17. Құрманбаева А. Қазақ баспасөзіндегі Арал және Семей экопроблемалары. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004.
18. Қауғабай О. Семей полигонының сұмдығы. // Атамекен, 3 наурыз, 2002.
19. Қабаев Ә. Ойқарағай: орны толмас ойран // Жас Алаш, 19 желтоқсан, 1991.
20. Литвиненко А.А. Репортаж: искусство повествования: практическое пособие. – СПб.: С.-Петербург. гос. уни-т, 2013.
21. Лихачев Д.С. Экология и жизнь. – М., 2004.
22. Майкотова Ғ. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы әлеуметтік-экология мәселелері. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013.
23. Өтепбергенов С. Шетел капиталистері Атырауды екінші Чернобыльге айналдырмақ. // Атамекен, 21 ақпан, 2001.
24. Preferred Citation: Harte, John. The Green Fuse: An Ecological Odyssey. Berkeley: University of California Press. URL: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3b69n868/> (Accessed: 15.05.2023).
25. World Press Trends. Custom Report 2012. URL: <http://www.wptdatabase.org/world-presstrends-2012-facts-and-figures> (Accessed: 15.05.2023).
26. Редакция. Что такое GEO? URL: <http://old.geo.ru/glavnaya/chto-takoe-geo> (дата обращения: 15.05.2023).

Referenses

1. Kazakstandagy ekologyalik zertteuler [Environmental Research in Kazakhstan] Available at: <https://e-history.kz/kz>, September 6, 2013. (Accessed: 16.04.2023). [in Kazakh]
2. Askarova U. Ekologiya zhane korshagan ortany korgau [Ecology and Environmental Protection]. Training manual («Zan adebieti», Almaty, 2007). [in Kazakh]
3. Afonin A., Greene S., Dzyubenko N., Frolov A. Interactive agricultural ecological atlas of Russia and neighboring countries. Economic plants and their diseases, pests and weeds (St. Petersburg University, Saint-Petersburg, 2008).
4. Ahmetova L.S. Metodicheskaya razrabotka po speckursu dlya studentov fakulteta jurnalistiki: ekologiya i zhurnalistika [Methodological development of a special course for students of the Faculty of Journalism: ecology and journalism]. Textbook (KazSU, Almaty, 1993). [in Russian]
5. Bratton B. The Terraforming («Strelka Press», Moscow, 2020).
6. Berkunova L.A. Ekologicheskaya kultura v aspekte formirovaniya cennostei sovremennogo obschestva [Ecological culture in the aspect of the formation of values of modern society] (Moscow, 2004). [in Russian]
7. Gepel M. The world after us. How not to let the planet die («Alpina» Moscow, 2021).
8. Koetzle H.-M., Moser H. Rolf Gillhausen: Ich war ein guter Macher Rolf [Gillhausen: I was a good doer]. Available at: <https://web.archive.org/web/20050317164030/http://www.independent-mediendesign.de/NewFiles/gillhausen.html> (Accessed: 01.05.2023). [in German]
9. David Attenborough. Life on our planet. My warning to the world on the verge of disaster («Bombora», Moscow, 2022).

10. Davydova A.V. Environmental journalism: between science, politics, economics and social movements, Environmental journalism: collection of articles / edited by A.V. Davydova, A.S. Smolarova (St. Petersburg State University, St. Petersburg, 2011, p. 10).
11. Eleusizov M. Sorbulak kazaktyn sory bolmasyn [Sorbulak should not cause trouble to the Kazakh], Ortalyk Kazakstan [Central Kazakhstan], October 5, 1997. [in Kazakh]
12. Friedman Sh.M., Friedman K.A. Handbook of environmental journalism (Bangkok, 1988).
13. Zhurtbai N.T. Kazakstan bukaralyk akparat kuraldary jekologijalyk maseleler turaly: ajmaktyk aspektiler zhane ajmaktyk baspasoz [Kazakhstan media on environmental issues: regional aspects and regional press] («Kazak university», Almaty, 2016, 297 p.). [in Kazakh]
14. Kim M.N. Technology of creating a journalistic work. Available at: <http://evartist.narod.ru/text/80.htm>. (Accessed: 11.05.2023).
15. Klimaretter. Mediakit. Available at: <http://www.klimaretter.info/images/mediadaten.pdf> (Accessed: 11.05.2023).
16. Kurmanbaeva A. BAK zhane ekologiya [Mass media and ecology]. Tutorial. («Kazak university», Almaty, 2009).
17. Kurmanbaeva A. Kazak baspasozindegi Aral jane Semei ekoproblemalary [Ecological problems of the Aral and Semipalatinsk in the Kazakh press]. Tutorial – («Kazak university», Almaty, 2004). [in Kazakh]
18. Kaugabay O. Semei poligonynyn sumdugu [The horrors of the Semei polygon]. //Atameken, 3 nawryz, 2002. [in Kazakh]
19. Kabaev A. Oikaragai: orny tolmas oiran [Oikaragai: irreparable destruction], Zhas Alash [Young Alash], December 19, 1991. [in Kazakh]
20. Litvinenko A.A. Reportaj iskusstvo povestvovaniya prakticheskoe posobie. [Reportage: the art of storytelling: a practical guide] (St. Petersburg University, Saint-Petersburg, 2013).
21. Lihachev D.S. Ekologiya i jizn [Ecology and life] (Moscow, 2004).
22. Maikotova G. Buharalyk akparat kuraldaryndagy aleumettik-ekologiya maseleleri [Socio-ecological problems in the media]. Educational tool] («Kazak university», Almaty, 2013, 200 p.).
23. Otepbergenov S. Shetel kapitalisteri Atyraudy ekinshi Chernobylge ainaldyrmak [Foreign capitalists are going to turn Atyrau into a second Chernobyl], Atameken [Fatherland], February 21, 2001.
24. Preferred Citation: Harte, John. The Green Fuse: An Ecological Odyssey. Berkeley: University of California Press. Available at: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3b69n868/> (Accessed: 15.05.2023).
25. World Press Trends. Custom Report 2012. Available at: <http://www.wptdatabase.org/world-presstrends-2012-facts-and-figures> (Accessed: 15.05.2023).
26. Redakcija. Chto takoe GEO? [Editorial Office. What is GEO?]. Available at: <http://old.geo.ru/glavnaya/chto-takoe-geo> (Accessed: 15.05.2023).

G. Maykotova, E. Abdraman, T. Ornykbay

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Features of the development of environmental journalism in Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the study of the formation and development of environmental media, which are considered a new and innovative area of journalism. The relevance of the study today lies in clarifying and evaluating the role of the media in shaping the deep attitude and culture of mankind toward ecology. Thus, attention should be paid to the creative nature of the environmental media in front of the public, which will determine the causes of environmental problems and their prerequisites.

The purpose of the study is to analyze the stages of development and formation of environmental journalism by chronological years, drawing attention to comparative data and stories in modern domestic and foreign media. The content of the term “ecology” is very large and wide. Among them, the object of study will be researchers of domestic journalism and the work of professionals working in the field of journalism in the near and far abroad.

In this regard, the article highlights not only the past and present of environmental journalism but also its first steps and features of public support.

Keywords: environmental journalism, Aral catastrophe, Semipalatinsk test site, environmental culture, environmental protection, global warming, GEO.

Г. Майкотова, Е. Абдираман, Т. Орныкбай

Қазақстан Республикасының Ұлттық Университеті им. аль-Фараби, Алматы, Қазақстан

Особенности развития экологической журналистики в Казахстане

Аннотация. Статья посвящена изучению становления и развития экологических СМИ, которые считаются новой и инновационной областью журналистики. Актуальность исследования на сегодняшний день заключается в уточнении и оценке роли средств массовой информации в формировании глубинного отношения и культуры человечества к экологии. Таким образом, следует обратить внимание на созидательный характер экологических СМИ перед общественностью, что позволит определить причины возникновения экологических проблем и их предпосылки.

Цель исследования - проанализировать этапы развития и становления экологической журналистики по хронологическим годам, обратив внимание на сравнительные данные и сюжеты в современных отечественных и зарубежных СМИ.

Содержательный характер термина «экология» очень велик и широк. В данной научной статье рассматриваются выводы ученых-теоретиков и журналистов, связывающих экологию и журналистику. Среди них объектом исследования станут не только ученые отечественной журналистики, но и работы профессионалов, работающих в сфере журналистики в дальнем и ближнем зарубежье. В статье предполагается рассмотреть ответственность перед обществом и людьми, и аспекты журналистского мастерства в подаче экологической информации.

Научный вывод исследования заключается в том, чтобы сформировать выражение экологической журналистики в реальных науках и попытаться выявить проблемные моменты в общественной среде, обеспечив связь между ними. Эти элементы определяют теоретическую значимость отраслевой журналистики, и обеспечивают максимальную возможность формирования ее общественно-политических, политико-содержательных черт.

Ключевые слова: экологическая журналистика, Аральская катастрофа, Семипалатинский полигон, экологическая культура, охрана окружающей среды, глобальное потепление, ГЕО.

Авторлар туралы мәлімет:

Майкотова Г. – доцент, филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Әбдіраман Е. – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Орныкбай Т. – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Maikotova G. - Assistant Professor, Candidate of Philological Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Abdraman E. – Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Ornykbay T. – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.